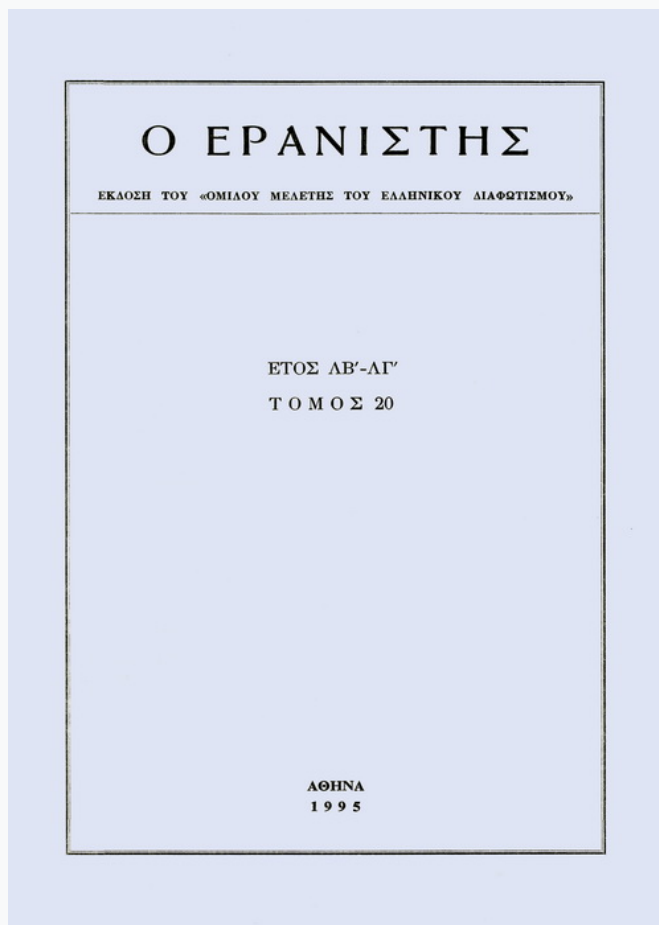

The Gleaner

Vol 20 (1995)

“Δονκιχωτισμοί” και “καραγκιοζιλίκια”

Άλκης Αγγέλου

doi: [10.12681/er.242](https://doi.org/10.12681/er.242)

To cite this article:

Αγγέλου Α. (1995). “Δονκιχωτισμοί” και “καραγκιοζιλίκια”. *The Gleaner*, 20, 83–96. <https://doi.org/10.12681/er.242>

“ΔΟΝΚΙΧΩΤΙΣΜΟΙ” ΚΑΙ “ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΙΛΙΚΙΑ”

ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 1826 ὁ Ἡγεμόνας Ἰωάννης Γεωργίου Καρατζᾶς βρίσκειται στήν Πίζα τῆς Ἰταλίας. Ἀπό ἐκεῖ, μέ ἡμερομηνία 13 Δεκεμβρίου, στέλνει στόν ἀνιψιό του Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο, στόν Πόρο, μέ τόν ὁποῖον βρίσκεται σέ ἐπικοινωνία, μακροσκελέστατη ἐπιστολή. Τό περιεχόμενό της εἶναι σημαντικό. «Ἐχων ἤδη ἀναγκαῖα τινά νά σᾶς γράψω», παρατηρεῖ, «πρός ἰδέαν καί ρεγκολάν (= τάξη) σας, κατὰ χρέος, διὰ νά μὴ διακινδυνεύσω τό γράμμα μου, ἀπεφάσισα νά σᾶς στείλω ἐπίτηδες ἄνθρωπον, διὰ νά σᾶς εὐρῆ ὅπου εἴσθε καί νά σᾶς ἐγχειρίσῃ τό παρόν μου καί λαμβάνων τὰς ἀποκρίσεις σας νά ἐπιστρέψῃ».¹ Τόσο σημαντικό, ὥστε σέ ἄλλο σημεῖο τῆς ἐπιστολῆς ἐπανερχεται στόν ἴδιο τόνο: «Χρέος λοιπόν, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, πατρικόν καί φιλικόν ἰδίως πρὸς τόν ἀγαπητόν μου Μαυροκορδάτον, καί πατριωτικόν ἐν γένει πρὸς τὴν φίλην πατρίδα καί πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς μου ἀδελφοὺς τοὺς ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνιζομένους ἐκπληρῶν, στέλλω ἐπίτηδες τόν παρόντα γραμματοκομιστὴν διὰ νά σᾶς ἰδεάσω ἐν καιρῷ περὶ πάντων τῶν ἐδῶ τρεχόντων πρὸς βλάβην καί αἴσχος τῆς πατρίδος, διὰ νά μὴν ἔχω κἄν τόν ἔλεγχον τοῦ συνειδότος, ὅτι δὲν εἰδοποίησα ἐν καιρῷ καί ἔλειψα κατὰ τοῦτο ἀπὸ τό χρέος μου».²

Ἡ ἐπιστολή ἔχει τρεῖς στόχους: ὁ πρῶτος ἀφορᾷ στόν πρόην ἡγεμόνα Μολδαβίας Μιχαήλ Σοῦτσο, ὁ δεῦτερος στόν Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιο καί ὁ τρίτος στή γενικότερη θέση τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδας στήν ἐποχή του. Οἱ στόχοι αὐτοὶ καθᾶν ἑαυτοὶ δὲν ἀφοροῦν στό παρόν μελέτημα, γι' αὐτό καί θὰ προσφεύγω εὐκαιριακὰ καί μόνον σέ αὐτούς. Μὲ ἀφορᾷ κατὰ πρῶτο καί κύριο λόγο τό ὕφος τῆς ἐπιστολῆς καί ἰδιαίτερα ὡς πρὸς τόν α' στόχο. Ὁ Μιχαήλ Σοῦτσο (1778-1864), γιὰ τόν ὁποῖον πρόκειται, εἶναι γαμπρός του ἀπὸ τὴν πρώτη κόρη του τὴν Ρωζάνα. Διαδέχθηκε τὸν πεθερὸ του στήν Ἡγεμονία τῆς Μολδαβίας μετὰ τὴν παραίτηση ἐκείνου τὸ 1818,

1. *Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*, τ. 5, τεῦχος VI, Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, ἐκδιδόμενον ἐπιμελεῖα Ἐμμαν. Γ. Πρωτοψάλτη. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 1986, 377 ἐ. Τὸ κείμενο πρωτοδημοσιεύθηκε στὸ *Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*, τ. 4, τχ. II, Ἀθήνα 1961, 242 ἐ.

2. *Αὐτόθι*, 382.

έλαβε μέρος στην έκρηξη της Έπανάστασης τὸ 1821, καὶ μετὰ τὴν φυγὴ τοῦ ἀπὸ τῆ Μολδαβία καὶ τὴν τετραετὴ φυλάκισή του ἀπὸ τοὺς Αὐστριακοὺς, βρίσκεται τώρα καὶ αὐτὸς στὴν Πίζα ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1825. Οἱ σχέσεις τῶν δύο εἶναι πολὺ κακές: «Γνωρίζετε κάλλιστα τὸν κατὰ δυστυχίαν γαμβρόν μου Μιχαλάκη», γράφει, «διὰ νὰ μὴν ἔχετε χρεῖαν νέας περιγραφῆς τοῦ χαρακτῆρος του, τῆς ἀλαζονείας του καὶ τῆς παντελοῦς ἀνοησίας του». ³ Ὁ σκοπὸς ὅμως γιὰ τὸν ὁποῖον ἀναφέρεται στὸν Σουῦτσο εἶναι συγκεκριμένος: τὸν κατηγορεῖ ὅτι χρησιμοποιώντας τὴ γυναίκα τοῦ Ἄγγλου ναυτικοῦ Κόχραν, ποὺ βρισκόταν ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ ἐκεῖ, «ἀπεφάσισεν... νὰ λάβῃ ὁ ἀπονενοημένος τὴν βασιλείαν τῆς Γραικίας. Ἄρχισε λοιπὸν νὰ τὴν περιποιῆται, νὰ τὴν γειτονεύῃ δις τῆς ἡμέρας, τὸ πρωὶ καὶ τὸ ἑσπέρας, νὰ τῇ χαρίζῃ σάλια, φουστάνια τῆς γυναικὸς του, σεβαστὰ ἀντεριὰ ἐδικὰ του καὶ ἐνὶ λόγῳ νὰ τῆς κάμῃ τὴν κόρτε». ⁴ Καὶ ὁ Καρατζᾶς κρίνει σκόπιμο νὰ ἐκθέσῃ καὶ τὴν συνέχεια ποὺ ἔλαβε τὸ ζήτημα: «Ἄνελαβε λοιπὸν τὴν ὑπόθεσιν ἢ κυρία λωλὴ καὶ ἀπεφάσισαν ἀμφότεροι, ἡ μὲν, ὅτι τὸν ἔκαμε βασιλέα, ὁ δὲ ὅτι ἔγινε Ἐλπίζιπου μεαλιζίνη. Ἐντούτοις ὁ Κοκράν ἀπὸ Μασσαλίας ἔστειλε τὸ πλοῖον του μὲ ἓνα ἀνεψιὸν του διὰ νὰ πάρῃ τὴν σύζυγόν του αὐτὴν εἰς Μασσαλίαν· ὑπῆγεν ὁ υποψήφιος βασιλεὺς μαζί τῆς εἰς Λιβόρνον, ἐκάθισε τρεῖς ἡμέρας ἐκεῖ, διέταξεν τὰ πράγματα, ἔγραψεν ὁ ἴδιος τῷ Κοκράν ὅλα τὰ ἀνωτέρω δικαιώματά του, καὶ ἀπ' ἐκείνης τῆς ὥρας εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ὄχι μόνον γέλωτος, ἀλλὰ καὶ ἀηδίας καὶ ἐμετοῦ ἄξιος ὁ τρόπος του καὶ τὸ βασιλικὸν φέρσιμόν του, οἱ πόδες του εἰς τὴν γῆν δὲν πατοῦν». Καὶ ὁ Καρατζᾶς καταλήγει συμπερασματικά: «Γνωρίζετε κάλλιστα τοὺς μωροὺς Σούτζους καὶ προπάντων τὴν φαμίλιαν αὐτὴν διὰ νὰ μὴν ἀμφιβάλλετε εἰς ὅσα σᾶς γράφω, ἄξιος κατὰ πάντα υἱὸς τοῦ πατρὸς του». ⁵

Μέσα ὅμως ἀπὸ αὐτὸ τὸ κλίμα ποικιλόχρωμων χαρακτηρισμῶν μὲ τοὺς ὁποίους περιβάλλει συνεχῶς τὸν γαμπρό του, ἓνας εἶναι ἐκεῖνος ποὺ προεξάρχει καὶ στὸν ὁποῖον θὰ σταθοῦμε: ὁ ὄρος *δονκισοτισμὸς* καὶ *δονκισότης*. Ὁ πρῶτος ἀναφέρεται μίᾳ φορὰ: «νὰ γελάσετε καὶ νὰ ἀηδιάσετε μὲ τὸν ὄν θέλετε ἰδῆ κατωτέρω *δονκισοτισμόν*», ⁶ ἐνῶ ὁ δεῦτερος τέσσερις: «ὁ ἀπονενοημένος *δονκισότης*», «καυχᾶται ἀναιδῶς ὁ *δονκισότης*», «ἀπὸ τὸν *δονκισότην* αὐτόν», «τὸ σχέδιον τοῦ ἀπονενοημένου *δονκισότου*». ⁷ Καὶ γιὰ

3. *Αὐτόθι*, 378.

4. *Αὐτόθι*, 379.

5. *Αὐτόθι*, 379.

6. *Αὐτόθι*, 378.

7. Ἄντιστοιχῶς α) 378, στ. 40. β) 378, στ. 56. γ) 379, στ. 97. δ) 380, 110.

νά ολοκληρώσω τις παρατηρήσεις αναφορικά με τὸν ὄρο, προσθέτω μιὰ τελευταία μνεία του, πού ἀφορᾷ ὅμως στὸν ἴδιον: «Ἐγώ, παιδί μου, ἴδιον ἰντερέσε εἰς τὸ ἐξῆς δὲν ἔχω κανένα, φαντασίας καὶ δονκιχοτισμοὺς εἰς τὸ κεφάλι μου, σὲ πληροφορῶ, καὶ νεώτερος ἂν ἦμην δὲν ἤθελα ἔχην».⁸

Ἐμῆκενα κάπως ὑπέρμετρα τὰ σχετικά χωρία με τοὺς χαρακτηρι-
σμοὺς ἐναντίον τοῦ Σούτσου γιὰ νὰ δώσω στὸν ἀναγνώστη τὸ κλίμα μέσα
ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀναδύεται αὐτὸς ὁ ἐντελῶς νεόκοπος γιὰ τὸν νεοελληνικὸ λό-
γο ὄρος τοῦ Δονκιχωτισμοῦ. Καταρχὴν λοιπόν, τώρα πού διαθέτουμε τὴν
λέξη, πρέπει νὰ ἐξετάσουμε ἂν αὐτὴ ἀνταποκρίνεται καὶ πρὸς τὰ πράγμα-
τα. Τὸ περιεχόμενο πού ἔχει λάβει σήμερα ὁ ὄρος στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα,
ὕστερα ἀπὸ τὴν σχετικῶς μακρὰ εὐρωπαϊκὴ θητεία του, εἶναι τὸ ἀκόλουθο,
μὲ βάση τὸ Λεξικὸ τοῦ Δημητράκου: «Ἐκδήλωσις χαρακτήρων ἢ τρόπων
δονκιχωτικῶν ἰδιαζόντων εἰς τὸν πλασματικὸν ἥρωα Δὸν Κιχώτην. Ὁ μέ-
χρι τραγικῆς γελοιοτήτος καὶ ἔξω πάσης πραγματικότητος ὑπερβολικὸς
ἐνθουσιασμὸς διὰ τὴν ἐπιδιώξιν χιμαιρικῶν σκοπῶν, ὅθεν ἡ λόγῳ ἀκρίτου
ἐνθουσιασμοῦ ὑπερβολικὴ εἰς παράλογα ἰδανικὰ προσήλωσις». Ἡ συσχέ-
τιση τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ Σούτσου πρὸς τὸ ἐννοιολογικὸ περιεχόμενο τοῦ
ὄρου εἶναι φανερὸ πὼς εἶναι ἀπόλυτη. Συνεπῶς ὁ Καρατζᾶς πέτυχε τὸν
σκοπὸ του: ὁ χαρακτηρισμὸς πού χρησιμοποιεῖ γιὰ τὸν Σούτσο ἀποδε-
σμεύεται ἀπὸ τὴν ἀοριστία, στὴν ὁποία εἶναι κατὰ κανόνα περιχαρκαωμένο
καὶ τὸ πλέον πετυχημένο χαρακτηρισιολογικὸ ἐπίθετο ἢ οὐσιαστικὸ· ταυτί-
ζεται τώρα μὲ ἓνα ἀπολύτως συγκεκριμένο, πλασματικὸ ἔστω πρόσωπο,
ἀλλὰ καθιερωμένο ὡς φορέα ἰδιοτήτων πού ἀνήκουν ἀπολύτως στὸ πρό-
σωπο αὐτό. Μπορεῖ, ἐνδεχομένως, ὁ ἀπόλυτος αὐτὸς καθορισμὸς νὰ περιο-
ρίζει τὴν εὐρυχωρία πού διαθέτει κατὰ κανόνα ἓνα ἀπλῶς προσδιοριστικὸ
ἐπίθετο ἢ οὐσιαστικὸ, κερδίζει ὅμως, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὡς εἰκόνα.

Μὲ αὐτὴν ὅμως τὴν δικαιολογημένη διάκριση, θὰ εἴμασταν ἄδικοι ἀ-
πέναντι στὸν Καρατζᾶ νὰ μὴ δεχθοῦμε ὅτι σὲ ἓνα κείμενο τόσο βίαιο δὲν
ἐλειτούργησεν ἡ ἐπιλογή στὴν καταγραφή τῶν προσδιορισμῶν, καὶ εἰδι-
κότερα ὡς πρὸς τὸν ὄρο Δονκιχωτισμὸς. Μποροῦμε ὅμως τώρα νὰ ἐλέγ-
ξουμε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ἐλειτούργησε, γι' αὐτὸν καὶ μόνον τὸν συγ-
κεκριμένο ὄρο, ἢ ἐπιλογή; Ἄν αὐτὸ τὸ ἐπιτύχουμε, σὲ ποιά ἐνδεχομένως
γενικότερα συμπεράσματα θὰ ἀναχθοῦμε; Καὶ ἐπιμένω στὸ θέμα τῆς
ἐπιλογῆς γιὰ ἓναν πολὺ ρεαλιστικὸ λόγο: ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ εἶναι γιὰ τὸν
Καρατζᾶ βαρυσήμαντη. Γι' αὐτὸ καὶ τὴν ἀποστέλλει μὲ εἰδικὸ ταχυδρόμο.
Ἄρα τὴν ἔχει περὶ πολλοῦ, καὶ πρέπει πολὺ νὰ τὸν ἔχει ἀπασχολήσει ἕως

8. *Αὐτόθι.*

ότου φθάσει στην όριστική της διατύπωση. Γι' αυτό είναι κρίμα, που δέν έχουμε στην διάθεσή μας κάποιο σχεδιάσμαά της.

Θά ήθελα λοιπόν καταρχήν νά θυμίσω στον αναγνώστη, ότι τὸ κείμενο στοῦ ὁποῖο περιλαμβάνεται ὁ ἔρος εἶναι ἰδιωτική ἐπιστολή. Μὲ τὰ πλεονεκτήματα τοῦ εἴδους καὶ τὰ μειονεκτήματα. Πλεονέκτημα ἀποτελεῖ, καταρχήν, τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἐπιστέλλον ἐπιθυμεῖ νά συνδιαλεχθεῖ μὲ τὸν ἀποδέκτη καὶ ὄχι, ὅπως συνέβαινε συνήθως τὴν ἐποχή, νά ἀοριστολογήσει μὲ γενικότητες, ἀπλῶς καὶ μόνο γιὰ νά ἐπικοινωνήσει μαζί του. Ἐπιδιώκει, δηλαδή, νά τὸν πείσει μέσα ἀπὸ ἓνα κείμενο πού ὑποκαθιστᾷ τὸν προφορικό λόγο — ἄρα εἶναι βραχύτερο ἀπὸ ἐκεῖνον καὶ σαφέστερο, ἀφοῦ δέν ἐπιδέχεται διορθώσεις ἢ ἐπεξηγήσεις— ἐνῶ στερεῖται ἀντιθέτως ἀπὸ τὸ στοιχεῖο τῆς προσωπικῆς παρουσίας, τὸ καὶ ἀποτελεσματικότερο. Μειονέκτημα ὅμως γίνεται ἡ ἐπιστολή, στήν περίπτωση κατὰ τὴν ὁποία ὁ ἀποδέκτης δέν διαθέτει τίς προϋποθέσεις, ὥστε νά σταθεῖ στοῦ ἴδιου περιῶπου ἐπίπεδο μὲ τὸν ἐπιστέλλοντα. Γι' αὐτό, ὄχι μόνον οἱ συστηματικοὶ ἀλληλογράφοι τῆς ἐποχῆς, ὅπως π.χ. ὁ Εὐγένιος Γιαννούλης, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι λόγοι ἐλάμβαναν ὑπόψη τους τὸν ἀποδέκτη καὶ ἐρύθμιζαν ἀνάλογα τὸ ὕφος τους, κυρίως στὴ γλῶσσα. Φυσικὰ στήν προκειμένη περίπτωση, μιὰ καὶ ὁ ἀποδέκτης εἶναι ἰσάξιος τουλάχιστον παιδείας πρὸς τὸν ἀποστολέα, ἡ ἐπιστολή μπορεῖ νά ὑποκαταστήσει ἄνετα τὴν προσωπικὴ παρουσία.

Ἄς περάσουμε συνεπῶς τώρα στὰ πρόσωπα. Ὁ Ἰωάννης Γεωργίου Καρατζᾶς (1745-1844) ἀποτελεῖ ἓναν ἀπὸ τοὺς τρεῖς προικισμένους καὶ ἰδιαίτερα καλλιεργημένους φαναριῶτες ἡγεμόνες πού σημάδεψαν καὶ ἐκάλυψαν τὸν αἰῶνα τους, ὅπως πετυχημένα χαρακτηρίσθηκε ὁ 18ος, δηλαδή αἰῶνας Φαναριωτῶν. Οἱ ἄλλοι δύο: ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος (1680-1730) καὶ ὁ Γρηγόριος Γκίκας ὁ Γ' (1724;-1777). Τιμᾶται τόσο γιὰ τὸ ἀναμορφωτικό του ἔργο στήν ἐκπαίδευση ὅσο καὶ γιὰ τὸ νομοθετικό του, πού ἔγινε γνωστὸ μὲ τὴν σύνταξη ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο Χριστόπουλο τοῦ Πολιτικοῦ κώδικα τῆς Οὐγκροβλαχίας (1818). Μεταφράζει Goldoni σὲ γλῶσσα ἀπλή καὶ «οἱ μεταφράσεις του εἶναι οἱ πρῶτες πού θά μπορέσουν νά ἀξιοποιηθοῦν σὲ παραστάσεις τοῦ ἐπαγγελματικοῦ θεάτρου».⁹ Αὐτὰ ἀρκοῦν γιὰ νά σηματοδοτήσουν τὸν φαναριώτη ἡγεμόνα, πού χειρίζεται μὲ ἄνετη ἀσφάλεια καὶ εὐστοχία στοὺς χαρακτηρισμοὺς τὴν σύγχρονή του ὀμιλουμένη. Στὸν γραπτὸ λόγο του, ὅπως θά διαπιστώσουμε καὶ ἀπὸ τὴν

9. Δημήτρης Σπάθης, *Ὁ Διαφωτισμὸς καὶ τὸ Νεοελληνικὸ Θέατρο*, Θεσσαλονίκη 1986, 204.

συνέχεια, προκειμένου νὰ εὐστοχήσει, δὲν ἔχει ἐνδοιασμούς νὰ δανειοδοτηθεῖ ἀπὸ τὸ οἰκεῖο κλίμα τοῦ προφορικοῦ λόγου τῆς καλλιεργημένης φαναριώτικης κοινωνίας.

Χωρὶς κανένα δισταγμὸ, ἐξἄλλου, θὰ μπορούσαμε νὰ ἀποδώσουμε τοὺς ἴδιους περίπου χαρακτηρισμοὺς ὡς πρὸς τὴν παιδεία καὶ στὸν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Ἦταν πολὺ νεώτερος ἀπὸ τὸν θεῖο του (γεν. 1791), ἀλλὰ γιὰ δέκα ὀλόκληρα χρόνια ἔζησε δίπλα του ὡς ἰδιαίτερος γραμματέας του (1812-1821), τόσο στὴν Βλαχία ὅσο καὶ στὴν Πίζα, ἕως τὴν στιγμή πού κατεβαίνει στὴν μαχομένη Ἑλλάδα, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1821. Ὁ θεῖος του τὸν ἐκτιμοῦσε ἰδιαίτερα, καί, ἀν δεχθοῦμε τὴν ἄποψη ἐνὸς δικαιοκριτῆ τῆς ἐποχῆς, τοῦ Νικόλαου Δραγούμη, «ὡς ἡγεμῶν τῆς Βλαχίας Ἰω. Καρατζάς, ἀνὴρ βαθύνους καὶ πολυπείρους, οὐδὲν ἔπραττε καίπερ πολίτης, ἀνευ τῆς συναίνεσεως τοῦ συμβούλου αὐτοῦ Μαυροκορδάτου τὸ εἰκοστὸν δεῦτερον τῆς ἡλικίας ἄγοντος».¹⁰

Μὲ τέτοιες προϋποθέσεις εἶναι αὐτονόητο πὼς καὶ οἱ δύο ἀλληλογράφοι κινοῦνται μέσα στὸ ἴδιο πνευματικὸ κλίμα. Εἰδικὰ εὐνοϊκὴ περίπτωσις, ὥστε ὁ γραπτὸς λόγος τοῦ Καρατζᾶ νὰ διατηρεῖ, χωρὶς προσπάθεια, τὴν ἄνεση καὶ τὴν φυσικότητα πού ἔπρεπε νὰ διέθετε ὁ προφορικός τους λόγος πού εἶχε διακοπεῖ μόλις πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια. Τὸ σύνολο λοιπὸν τῆς μακρᾶς ἐπιστολῆς διαποικίλλεται ἀπὸ λέξεις καὶ ἐκφράσεις τουρκικῆς, ἀπὸ ἰταλισμούς, ἀπὸ λαϊκῆς ἐκφράσεις, ἀπὸ παροιμίαις. Καὶ ὅλα αὐτὰ αἰσθάνεται ὁ ἀναγνώστης πὼς ἔρχονται ἐντελῶς φυσικὰ στὴν ἄκρη τῆς πέννας, ἐπειδὴ ἀπὸ αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν τόνο τῆς οἰκειότητος δὲν θέλει νὰ ἀπομακρυνθεῖ ὁ πολυπείρους Φαναριώτης, πού ἐνῶ πραγματεύεται θέματα σπουδαῖα, δὲν παύει νὰ τὰ χρωματίζει μὲ τὸ ἴδιο αὐτὸ χιοῦμορ τῆς οἰκειότητος.

Αὐτὰ θεωρῶ καὶ πάλι ὅτι ἀρκοῦν, ὥστε νὰ κλείσει ὁ μικρὸς —ἀπαραίτητος ὅμως— αὐτὸς ἀλλόγυρος, καὶ νὰ βρεθοῦμε ἔτσι ξανά κοντὰ στοὺς δονικχωτικούς χαρακτηρισμοὺς μὲ τοὺς ὁποίους στολίζει ὁ Καρατζάς τὸν γαμπρό του. Μιλῆσαμε λοιπὸν γιὰ ἐπιλογή. Ἡ ἐπιλογή ὅμως αὐτῆ, δηλαδή ἡ προσφυγὴ στὸ λογοτεχνικὸ παρὸν τῆς ἐποχῆς, ἔχει κατὰ τὸ νεοφανές. Συνήθως ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἦταν ἐκεῖνος πού ἐπρομήθευε τὰ ἰδιαιτέρως χαρακτηρισμένα πρόσωπα στοὺς μεταγενεστέρους, ὅπως π.χ. τὸ πρόσωπο τοῦ Θεορίτη ἀπὸ τὴν Ὀδύσεια. Κάποια στιγμή, ἀσφαλῶς, πρέπει νὰ σημειώνεται καὶ ἡ τροπὴ πρὸς τὸ σύγχρονο. Ἡ παρακολούθησις ὅμως ἐνὸς παρόμοιου φαινομένου δὲν εἶναι οὔτε εὐκόλη οὔτε καὶ ἀσφαλῆς. Προ-

10. Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις, ἐπιμέλεια Ἀλκῆς Ἀγγέλου, Ἐριθῆς, Ν.Ε.Β., 1973, τ. 1, 255.

υπόθεση, βέβαια, είναι πάντοτε κάποια έργα ἐθνικῶν λογοτεχνιῶν νὰ ἔχουν περάσει τὴν οὐδὴ τῆς ἐντοπιότητος καὶ νὰ ἔχουν κατακτήσει τὴν εὐρωπαϊκὴ ἀγορά.

Σήμερα, μὲ τὴν ἔμφραση ποὺ χαρακτηρίζει τὶς σπουδὲς τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας, τὰ πράγματα ἔχουν ἀρχίσει ἀπὸ καιρὸ νὰ ξεκαθαρίζουν. Μιλᾶμε πλέον σταθερὰ γιὰ 'λογοτεχνικοὺς μύθους', καὶ μέσα σὲ αὐτοὺς συμπεριλαμβάνουμε τὰ ὀνόματα τοῦ Ἄμλετ, τοῦ Φάουστ, τοῦ Δὸν Ζουάν, τοῦ Ροβινσώνα Κρούζου καὶ τοῦ Δὸν Κιχώτη τουλάχιστον. Αὐτονόητο εἶναι πὼς καθένας ἀπὸ αὐτοὺς ἔχει καὶ τὴν προσωπικὴ του ἱστορία, ἡ ὁποία ἔχει δημιουργήσει ἤδη μιὰ ἀρκετὰ ἐκτεταμένη βιβλιογραφία. Τεκμήριο ὡς πρὸς τὴν ἔκταση, καθὼς καὶ τὴν εὐρυχωρία ποὺ ἔχει πάρει ὁ σχετικὸς μύθος ἀποτελεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἡ μελέτη του δὲν περιορίζεται πλέον ἀπλῶς στὶς ὁποιοσδήποτε λογοτεχνικὲς ἐπιβιώσεις του, ἀλλὰ ἀπλώνεται ἀκόμη καὶ στὶς ἐπιβιώσεις του στὸ θέατρο, στὴ μουσικὴ καὶ στὶς εἰκαστικὲς τέχνες.

Κοινὴ εἶναι ἡ διαπίστωση ὅτι τὰ πρωτεῖα σὲ αὐτὴν τὴν εὐρωπαϊκὴ μυθολογία κατέχει ὁ Δὸν Κιχώτης. «Ἡ φήμη του ἄρχισε μὲ τὴν ἔκδοσή του καὶ ἔμεινε ἀπέραντη σὲ ὅλες τὶς χῶρες», θὰ παρατηρήσει σύγχρονος μελετητῆς, ἐνῶ ἕνας ἄλλος θὰ ἐξηγήσει αὐτὴν τὴν ἐπιβίωση μὲ τὴν διαπίστωση ὅτι «κάθε αἰώνας ἀνακαλύπτει μιὰ νέα ἐρμηνεία».¹¹ Καὶ γιὰ νὰ το-νισθεῖ τὸ εὖρος τῆς διάδοσης, γίνεται ἀναφορὰ ἀκόμη καὶ στὴν ἀπήχηση ποὺ ἔχει ἀφήσει τὸ ἔργο, καθὼς καὶ στὶς νέες ἐμπνεύσεις ποὺ ὀδήγησε, στὶς μιμήσεις, στὶς κριτικὲς, στὶς ἐρμηνεῖες. Καὶ πρὸ πέρα ἀκόμη, στὴν μουσικὴ μὲ τὶς ὕπερες καὶ τὶς ὑπερέτες, μὲ τὰ συμφωνικὰ ποιήματα, στὴν ζωγραφικὴ καὶ φυσικὰ καὶ στὸν κινηματογράφου. Δὲν θὰ ἀναφερθῶ, ὅμως, στὸ θέμα τῶν μεταφράσεων —εἶναι ἀπέραντο— θὰ περιορισθῶ μόνο νὰ σημειώσω ὅτι στὸν χῶρον αὐτὸν προεξάρχει ἡ Γαλλία. Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ Δὸν Κιχώτη βλέπει τὸ φῶς ἰσπανικὰ τὸ 1605 καὶ τὸ δεύτερο τὸ 1616. Οἱ Γάλλοι μεταφράζουν ἀμέσως, τὸ 1608-9, τὰ δύο πρῶτα ἐπεισόδια, τὸ 1614 ὀλόκληρο τὸ α' μέρος καὶ τὸ 1618 τὸ β', ἐνῶ στὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 1614 ἕως 1810 ἔχουν καταμετρηθεῖ 58 ἐκδόσεις μὲ τέσσερις διαφορετικὲς μεταφράσεις. Εἶναι ἐπόμενο λοιπὸν στὸ σχετικὸ λεξικὸ τῶν προσώπων τῆς νεώτερης εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας τὸ

11. Paul van Tieghem, *Histoire littéraire de l'Europe et de l'Amérique de la Renaissance à nos jours*. A. Colin, Παρίσι 1951, 34 καὶ *Encyclopédie de la Pléiade, Histoire des Littératures* II. Littératures Occidentales, Gallimard, Παρίσι 1968, 662, ἀντιστοίχως.

ἔργο νὰ ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τρία τουλάχιστον ὀνόματα σύμβολα: Δὸν Κιχώτης, Δουλτσινέα, Σάντσο Πάντσα. Τέλος, καὶ γιὰ νὰ δώσω μιὰ σύντομη ἀπάντηση στὸ συνακόλουθο ἐρώτημα, ποῦ στηρίχθηκε αὐτὴ ἡ μοναδικὴ ἐπιτυχία, θὰ περιορισθῶ νὰ παραθέσω μιὰ σχετικὴ ἄποψη ἐνὸς κατὰ τεκμήριο ἀρμοδιότερου κριτῆ. «Δὲν διαλέγει κανεὶς τὸ θέμα του», παρατηρεῖ ὁ Gustave Flaubert, «νὰ κάτι ποῦ δὲν καταλαβαίνει οὔτε τὸ κοινὸ οὔτε οἱ κριτικοί. Τὸ μυστικὸ τοῦ ἀριστοτεχνήματος βρίσκεται ἐκεῖ, στὴν σύμπτωση τοῦ θέματος πρὸς τὴν ἰδιοσυγκρασία τοῦ συγγραφέα».¹² Ἄς μὴ ξεχνᾶμε, ἐν προκειμένῳ, πὼς ὁ Flaubert εἶναι ἐκεῖνος ποῦ εἶπε τὴν περίφημη φράση, *Madame Bovary c'est moi*, καὶ ὅτι σήμερα ὁ ὄρος Bovarisme εἶναι πλέον θεσμοθετημένος.

Ἡ φαναριώτικη κοινωνία τῆς ἐποχῆς γνωρίζουμε πολὺ καλὰ σήμερα πὼς εἶχε ἀνοίξει ἀρκετὰ ἔνωρις, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ δηλαδὴ τοῦ Νικόλαου Μαυροκορδάτου, τὸν δρόμο καὶ πρὸς τὴν γαλλικὴ παιδεία. Φυσικὸ λοιπὸν θὰ ἦταν νὰ θεωρήσουμε πὼς ἡ ἔντονη παρουσία τοῦ Δὸν Κιχώτη στὰ νεοελληνικὰ γράμματα ὀφείλεται ἐνδεχομένως στὴν γαλλικὴ παιδεία. Τὸ ἔργο ὅμως, ὅταν μαρτυρεῖται πὼς ὑπάρχει στὴν βιβλιοθήκη τοῦ Νικόλαου Μαυροκορδάτου,¹³ ἔχει διανύσει ἤδη ὀλόκληρο αἰῶνα εὐρωπαϊκῆς θητείας. Καὶ ἓνα μεγάλο μέρος τῆς θητείας αὐτῆς εἶναι καὶ ἰταλική. Ἡ πρώτη ἰταλικὴ μετάφραση δημοσιεύεται στὴν Βενετία τὸ 1622-25, ἐνῶ ἡ δευτέρη στὴν Ρώμη τὸ 1677. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ, τέλος, στὴν ἀγγλικὴ ἐπένδυση στὸν Δὸν Κιχώτη καὶ αὐτὴ συντελεῖται ἀρκετὰ ἔνωρις (τὸ 1612 ἀπὸ τὸν Thomas Shelton) ἀλλὰ δὲν εἶναι σκόπιμο νὰ μᾶς ἀπασχολήσει. Ἡ ἀγγλομάθεια εἶναι ἓνας καρπὸς τὸν ὁποῖον ἐγεύθηκε ὁ Νέος Ἑλληνισμὸς πολὺ ἀργά. Ἡ ὅποια πρόωμη ἐπαφὴ μὲ τὴν ἀγγλικὴ σκέψη συντελεῖται κατὰ κανόνα μὲ τὸ ἐνδιάμεσον τῆς Γαλλίας, καὶ πολὺ περισσότερο τῆς Ἰταλίας. Ἦταν, συνεπῶς, θεωρητικὰ ἀδύνατο, ὕστερα ἀπὸ τὶς λαμπρὲς πραγματώσεις τοῦ ἔργου στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο, ὁ Δὸν Κιχώτης νὰ ἀφήσει ἀδιάφορη τὴν νεοελληνικὴ σκέψη. Κι ἂν ἀκόμη, λοιπὸν, δὲν εἴχαμε —μόλις ἐντελῶς πρόσφατα— ἀνακαλύψει τὴν ἐλληνικὴ του μετάφραση, θὰ ἔπρεπε νὰ εἴμασταν βέβαιοι ὅτι ἐλάμβανε.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι δὲν ἔχει καμιὰ σημασία, εἴτε ὑποθέσουμε

12. Βλ. πρόχειρα Jaques Laurent, *Roman du Roman*, Gallimard, Παρίσι 1980, 102.

13. Γιώργος Κεχαγιόγλου, «Ἡ πρώτη γνωστὴ νεοελληνικὴ μετάφραση τοῦ Δὸν Κιχώτη» στὸν *Τιμητικὸ τόμο στὴ μνήμη Σταμάτη Καρατζᾶ*, Θεσσαλονικὴ 1990, 178.

ὅτι ὁ Μαυροκορδάτος ἔχει τὴν ἰταλικὴ μετάφραση στὴν βιβλιοθήκη του, εἴτε ὅτι ἡ πρώτη νεοελληνικὴ μετάφραση ἔγινε ἀπὸ τὰ ἰταλικά. Σημασία ἔχει τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἔργο ἔγινε ἀρκετὰ ἔνωρις γνωστό, τουλάχιστον στοὺς φαναριώτικους κύκλους. Καὶ μεταφράζεται καὶ διαβάζεται, μιὰ καὶ κυκλοφορεῖ εὐρύτατα στὶς δύο βασικὲς γιὰ τοὺς Φαναριώτες γλῶσσες, τὰ γαλλικὰ καὶ τὰ ἰταλικά. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ, καταρχὴν, τόσο στὴν περίοδο κατὰ τὴν ὁποία μεταφράζεται, ὅσο καὶ στὸ ὄνομα τοῦ μεταφραστῆ, ἂν εἶναι δηλαδὴ οἱ ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα ἢ τὸ τέλος του, καὶ σὲ ποιά φαναριώτικη οἰκογένεια ἀνήκει ἡ Σμαράγδα, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα ὑπάρχει στὸ τέλος τοῦ χειρογράφου, ὅλα αὐτὰ ἔχουν σχετικὴ μόνον ἀξία γιὰ τὰ προκείμενα. Τὸ κύριο βᾶρος πέφτει στὸ γεγονός καὶ μόνον ὅτι ὁ Δὸν Κιχώτης ἐνοφθαλμίζεται στὸν κορμὸ τῆς νεοελληνικῆς πνευματικῆς ζωῆς. Ἀπόδειξη, ἡ σχετικὴ κρίση ποὺ διατυπώνει ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος, ποὺ μοιάζει νὰ συμφωνεῖ μὲ τὸν Saint Evremont, ὅτι τὸ ἔργο πρέπει νὰ ἀεταϊνεῖται πάρα πολὺ καὶ νὰ συστήνεται σὲ πρόσωπα ποὺ κλίνουν πρὸς τὴν θλίψη, γιατί ξεσηκώνει πολὺ τὴν εὐθυμία..., καὶ ἀκόμη γεμίζει τὸ πνεῦμα μὲ τὴν γνώση τῶν ἀνθρώπων ἡθῶν, ζωγραφίζοντας καὶ ὑπογραμμίζοντας μὲ κέφι τοὺς διάφορους χαρακτήρες καὶ ἀντιλήψεις τῆς ζωῆς, γελοιοποιώντας ὅλα τὰ εἶδη τῶν κανόνων συμπεριφορᾶς... [ἔργο] ποὺ γι' αὐτὸ μεταφράσθηκε ἀπὸ τὰ ἰσπανικά σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς γλῶσσες τῆς Εὐρώπης, καὶ ποὺ μήτε οἱ σοφοὶ μήτε οἱ ἄνθρωποι τῆς αὐτῆς ἔχουν τὴν παραμικρὴ δυσκολία νὰ τὸ διαβάσουν».¹⁴

Καὶ γιὰ νὰ ξαναγυρίσουμε στὴν ἀφετηρία μας, δηλαδὴ στὸν Καρατζά, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀπομακρυνθήκαμε ὀδηγημένοι σὲ αὐτὸν τὸν ἀλλόγυρο τῆς ἀναγκαστικῆς θεματικῆς ἀλληλουχίας, εἶναι πολὺ φυσικὸ νὰ συμπεράνουμε, ὅτι ἓνας πνευματικὸς ἄνθρωπος μὲ τὰ δικά του ἐνδιαφέροντα καὶ μὲ τὶς ἀντίστοιχες δραστηριότητες, ὅταν βρέθηκε ἄνετα ἐγκαταστημένος στὴν ἴδια τὴν χώρα ποὺ τὸν τροφοδοτοῦσε ἕως τότε πολιτισμικά, νὰ γεύεται καὶ νὰ ἀφομοιώνει ὅλον αὐτὸν τὸν πνευματικὸ πλοῦτο. Γιατί, πέρα ἀπὸ τὸ ἔτυπο, τώρα ἔχει τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπικοινωνεῖ καὶ μὲ τὰ ἄτομα· τώρα ἔχει τὴν εὐκαιρία νὰ χαίρεται καὶ τὸν χῶρο τοῦ θεάματος, γιὰ τὸν ὁποῖον ξέρουμε πολὺ καλὰ πόσον ἐπάσχιζε, μιὰ καὶ ἡ κόρη του ἡ Ραλλοῦ εἶχε πάρει τὴν πρωτοβουλία καὶ στὸ Βουκουρέστι, «στὸ μέγαρο τοῦ ἡγεμόνα, σὲ κατάλληλα μετασκευασμένη αἴθουσα, παίχτηκαν σκηνές ἀπὸ τὶς τραγωδίες 'Βροῦτος' τοῦ Βολταίρου καὶ 'Ορέστης' τοῦ Ἀλφιέρη, καθὼς καὶ δραματοποιημένα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ εἰδύλλιο τοῦ Λόγγου 'Δάφνης καὶ Χλόη'».

14. *Αὐτόθι*, 180.

Ἀκόμη ὅτι «σὲ πρωτοβουλία τῆς Ραλλοῦς Καρατζᾶ ὀφείλεται κυρίως ἓνα ἔργο ὑποδομῆς, τὸ θέατρο τῆς Ἐρυθρᾶς Κρήνης» ποὺ χτίστηκε τὸ 1817-1818 καὶ ὑπῆρξε ἡ πρώτη κανονικὴ αἴθουσα στὴν πρωτεύουσα τῆς Βλαχίας». ¹⁵

Εἶναι πολὺ φυσικὸ λοιπόν, ἓνας πνευματικὸς ἄνθρωπος ὅταν ἐπικαιρῶναι μὲ κάποιον ὁμότεχνό του, προκειμένου νὰ ευστοχήσει, νὰ ἐκταμιεύει ὄρους ἀπὸ ἓνα πλούσιο λεξιλόγιο ποὺ διαθέτει ἐκεῖνος. Δὲν εἶναι ὅμως καθόλου φυσικὸ, καὶ κατακολουθίαν συνηθισμένο, νὰ δημιουργεῖ νέους ὄρους προκειμένου νὰ χαρακτηρίσει ἀνθρώπους καὶ συμπεριφορές. Γιατὶ, ἂς τὸ ποῦμε ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς, ὁ Ἰωάννης Καρατζᾶς ἐδημιούργησε ἓναν ὄρο — μὲ μιὰν ἀνεπαίσθητη ἐξάιρεση, στὴν ὁποῖαν καὶ θὰ ἀναφερθοῦμε στὴν συνέχεια — τὸν ὅποιο, μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα, δὲν ἐπρομηθεύθηκε ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἀγορά. Τὸν ὄρο *Δονκισοτισμός*. Ἀπόδειξη: ἡ πρώτη γαλλικὴ μνεία τοῦ ὄρου εἶναι περίπου τὸ 1835, σύμφωνα μὲ τὸ Λεξικὸ τοῦ Robert. Ὅσο γιὰ τὰ ἰταλικά, ὁ ὄρος πρωτοεμφανίζεται στὸν Tomaseo τὸ 1865, μιὰ καὶ ἡ πρώτη παλαιότερη ἀναφορά του ὑπάρχει σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Foscolo τὸ 1813, ἡ ὁποία ἐδημοσιεύθηκε πολὺ ἀργότερα. Καὶ γιὰ νὰ ὁλοκληρώσουμε τίς σχετικὲς διαπιστώσεις, θὰ εἶχα νὰ προσθέσω — ἀναφέρομαι στὴν ἀνεπαίσθητη ἐξάιρεση — πὼς ὁ ὄρος ὑπάρχει στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα ἤδη ἀπὸ τὸ 1688, ὡς *quixotism* ὅμως, καὶ στὴν συνέχεια ὅλα τὰ σχετικὰ, *quixotic*, *quixotical*, *quixotically* κτλ. Τὸ 1720 τὸν συναντᾶμε ἀπὸ δευτέρου χέρι στὴν ἀναφορά ποὺ κάνει ὁ Daniel Defoe στὸν Πρόλογο τοῦ Τρίτου μέρους τοῦ *Robinson Crusoe*, ἀπαντώντας στὸν ἐπικριτὴ τοῦ ἔργου του Charles Gildon. «Ὅταν ἓνας κακεντρεχῆς, ἀλλὰ μωρὸς συγγραφέας, στὴν πλησμονὴ τῆς χολῆς του, μιλάει γιὰ τὸν *Quixotism* τοῦ R. Crusoe, κωθὼς τὸν ἀποκαλεῖ, δείχνει προφανῶς ὅτι δὲν ξέρει γιὰτί μιλάει». ¹⁶ Καὶ τὰ δύο ὅμως αὐτὰ κείμενα πρέπει νὰ βρίσκονται μᾶλλον ἔξω ἀπὸ τὴν ἐμβέλεια τοῦ Ἰωάννη Καρατζᾶ.

Ἐχαρακτήρισα ἀνεπαίσθητη τὴν μνεία στὴν περίπτωση Defoe καὶ γιὰ λόγους οὐσίας. Ἡ δημιουργία τοῦ ὄρου ἀπὸ τὸν Gildon γίνεται μὲ τὸν συνηθισμένο τρόπο: ὅταν θέλει νὰ ἀναφερθεῖ κανεὶς στὰ δάνεια ἑνὸς συγγραφέα ἀπὸ προγενέστερο ἔργο προσθέτει ἀπλῶς στὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα ἢ τοῦ ἔργου τὴν κατάληξη -ισμός. Συνεπῶς ἡ ἀναγραφὴ τοῦ ὄρου ἀπὸ τὸν Gildon δὲν μπορεῖ παρὰ μόνον ἐξωτερικὰ νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὸν ὄρο

15. Σπάθης, *Διαφωτισμός*, ἔ.ἀ., 48.

16. Daniel Defoe, *Robinson Crusoe*, ed. by Michael Shinagel, Norton Critical Edition, Νέα Ὑόρκη-Λονδίνο 1975, 260.

του Καρατζᾶ. Αὐτή, δηλαδή ἡ σχέση τῶν δύο ἔργων, εἶναι καὶ ἡ ἀλήθεια. «Ὅτι ἡ Ροβινσωνιάδα (Robisonnade) ὀφείλει ἓνα καλὸ κομμάτι τῆς οὐσίας της στὴν Δονκιχωτιάδα (Donquichotterie)», θὰ παρατηρήσει σύγχρονος κριτικὸς, «ὁ Daniel Defoe δὲν τὸ ὑποψιάζεται ἀπλῶς, ἀλλὰ τὸ ἔχει τόσο συνειδητοποιήσει ὥστε παίρνει ἀπὸ αὐτὴν τὴν σχέση τὴν καλύτερη ἀπόδειξη ὅτι τὸ μυθιστόρημά του εἶναι ἀληθινό». ¹⁷ Ποιὰ εἶναι ἡ σχέση; Τὴν διαπιστώνουμε στὴν συνέχεια ἀπὸ τὸ ἴδιο κείμενο: «Ὁ Ροβινσώνας εἶναι Δονκιχωτικὸς (Donquichottesque) σὲ ὅλα τὰ στρώματα τοῦ περιπλανώμενου ἥρωα καὶ τοῦ χρόνιου μοναχικοῦ. Περιπλανιέται στὸν γεωγραφικὸ χῶρο ὅπως ὁ Δὸν Κιχώτης στὸν ἀναχρονιστικὸ χῶρο τῶν ἀγαπημένων του μυθιστορημάτων... γεύεται τὴν περιπέτεια καὶ τὴν ἀποστροφή τοῦ κόσμου κτλ. κτλ.». ¹⁸

Τὸ περιεχόμενο ὅμως ποὺ παίρνει ὁ ὅρος ὅταν τὸν χρησιμοποιεῖ ὁ Καρατζᾶς δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ ἐκεῖνο ποὺ παίρνει στὴν περίπτωση Defoe. Εἶναι μιὰ ἄλλη, διαφορετικὴ πλευρὰ αὐτοῦ τοῦ πολυσήμαντου χαρακτηρισμοῦ τοῦ περιπλανώμενου ἱππότη, ἡ πολυσημία τοῦ ὁποῖου, ἄλλωστε, ἔθρεψε τὴν κριτικὴ σκέψη γιὰ πολλὰ χρόνια. Φυσικὰ καὶ δὲν εἶναι ἐφεύρημα τοῦ Καρατζᾶ αὐτὴ ἡ πλευρὰ, ἀφοῦ, ὅπως σωστὰ διατυπώθηκε, «ὁ 17ος αἰώνας ἔβλεπε στὸν Δὸν Κιχώτη τὸ γελοῖο ἐξωτερικὸ, ἐνῶ ὁ γερμανικὸς ρομαντισμὸς τόνισε κυρίως τὴν ἀνθρώπινη μελαγχολία καὶ τὸ φιλοσοφικὸ του βάθος». ¹⁹ Ἡ ἄνεση, ἄλλωστε, καθὼς καὶ ἡ εὐστοχία μὲ τὴν ὁποία χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Καρατζᾶ ὁ ὅρος, καθὼς καὶ ἡ ἐναλλαγὴ τοῦ ἐπιθέτου μὲ τὸ κύριο ὄνομα τοῦ ἥρωα, μαρτυρεῖ ὄχι μόνον μιὰν ἀσυνήθιστη οἰκειότητα, ἀλλὰ καὶ μιὰ σιγουριὰ στὴν χρῆση τοῦ λόγου.

Θὰ μπορούσα νὰ περιορισθῶ ἐδῶ καὶ νὰ σταματήσω, ἀφοῦ ἐπισημάνω τὴν σπουδαιότητα ποὺ ἔχουν γιὰ μᾶς σήμερα τέτοιες λογῆς οἰκειᾶ κείμενα, μιὰ καὶ πιστεύω ὅτι μῆγάμε ἀποφασιστικὰ πλέον —ἐδῶ καὶ λίγο καιρὸ— στὸ δύσκολο παιχνίδι νὰ ἀναβιώσουμε ἀπὸ τὸ παρελθὸν ἀνθρώπινες ὑπάρξεις, καὶ ὄχι ἀπλῶς τὰ εἰδωλά τους. Θὰ μπορούσα, δηλαδή, καὶ μόνον ἀπὸ τὴν μικρὴ αὐτὴ διείσδυση στὸν πνευματικὸ κόσμον ἐνὸς Φαναριώτη νὰ ἰσχυρισθῶ, ἂν ὄχι τίποτε ἄλλο, παρὰ ὅτι βοήθησα νὰ σπάσει τὸ παγιωμένο καὶ παγερὸ ταυτόχρονα σχῆμα, μέσα στὸ ὁποῖο εἴχαμε συνηθίσει νὰ κλείνου-

17. Marthe Robert, *Roman des origines et origines du roman*, Gallimard TEL, 1972, 173.

18. *Αὐτόθι*, 176.

19. Laffon Bompiani, *Dictionnaire des personnages*, Παρίσι 1970, 212.

με ἓνα ὀλόκληρο δραστικό κοινωνικό σύνολο, ἐπειδὴ εἴτε ἀπὸ ἀδράνεια εἴτε ἀπὸ ἀσυμπάθεια πρὸς τὴν τάξη, ἔτσι μᾶς ἐρχόταν βολικά: ἡ διάθεσή μας ἤθελε κατὰ κανόνα νὰ τοὺς βλέπει ψυχρούς, ὑπολογιστικούς, μεμψίμοιρους, ἀκαρδούς καὶ νὰ τοὺς ἐπιβαρύνει μὲ ὅποιον ἄλλον ἀνάλογο χαρακτηρισμὸ ἀπαιτοῦσε ἢ ἐκάστοτε περίσταση.

Θὰ μποροῦσα, ἐπαναλαμβάνω, νὰ περιορισθῶ ἐδῶ, καὶ θὰ ἤμουν ἀρκετὰ εὐχαριστημένος. Τὸ κείμενο ὅμως τὸ ἴδιο δὲν μὲ ἀφήνει. Ἐνέφερα προηγουμένως πὺς ἡ μακρὰ ἔκτασή του, καθὼς μάλιστα ἀπλώνεται σὲ ποικιλία θεμάτων, τοῦ ἐπιτρέπει νὰ χρησιμοποιεῖ πλούσιο καὶ γλωσσικὰ πολυχρωμο λεξιλογικὸ ὄπλοστάσιο. Θὰ περιορισθῶ ὅμως καὶ πάλι σὲ ἓναν καὶ μόνον χαρακτηρισμὸ, ὁ ὁποῖος διαθέτει τὸ πλεονέκτημα νὰ ἀποτελεῖ συνέχεια, προέκταση καί, κατὰ κάποιον τρόπο, ἐπεξήγηση τοῦ προηγουμένου. Ὁ Δονκιχωτισμὸς δηλαδὴ ἐκφράζει τὴν διάθεση τοῦ ἀτόμου, καὶ συγκεκριμένα τοῦ Σούτσου, στίς —κατὰ τὸν Καρατζὰ πάντοτε— ἐξωπραγματικές ἐπιδιώξεις του. Ὁ Σούτσος ὅμως δὲν περιορίζεται ἀπλῶς σὲ διαθέσεις, ἀλλὰ τις ὑλοποιεῖ κίβλας μέσα ἀπὸ κάποιες συγκεκριμένες συμπεριφορές. Εἶναι ὅλα τὰ σχετικά φερσίματά του γύρω ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῆς γυναίκας τοῦ Κόχραν. Πῶς ὅμως μποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν αὐτὲς οἱ γελοῖες πράξεις καὶ συμπεριφορές; Ὁ Καρατζὰς γνωρίζει ποῦ μπορεῖ νὰ προσφύγει γιὰ νὰ ἐπιλέξει εὐκόλα τὸν ἀνάλογο χαρακτηρισμὸ του. Γιατί, χωρὶς καμιὰ ἀμφιβολία, πρόκειται καὶ ἐδῶ γιὰ ἐπιλογή. Ἡ εἰκόνα ποῦ κυριαρχεῖ τώρα στὸ μυαλό του εἶναι ἐντελῶς διαφορετική. Δὲν εἶναι βιβλική, ὅπως ὁ Δονκιχωτισμὸς, εἶναι βιωματική· προέρχεται ἀπὸ τὴν καθημερινότητα, ἀπὸ τὴν συναλλαγὴ μὲ τὸ τουρκικὸ στοιχεῖο, καὶ εἰδικότερα ἀπὸ τὸ καθαρὰ λαϊκὸ λεξιλόγιό του. Γράφει σχετικά σὲ μιὰ πρώτη προσπάθεια χαρακτηρισμοῦ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ γαμπροῦ του: «Ὁ ἐδῶ τρόπος του, τὸ ἡγεμονικὸν καραγκιοζικὸν ὕφος του, εἶναι τόσο γελοῖα καὶ ἀηδῆ, ὥστε ἐκατήνησεν ὄχι μόνον παίγνιον, ἀλλὰ καὶ μισημένος καὶ περιφρονημένος ἀπὸ ὅλους τοὺς ὁμογενεῖς διὰ τὸν πρὸς αὐτοὺς ἡγεμονικὸν τρόπον του». ²⁰ Λίγες ὅμως ἀράδες πρὸ κάτω, κλείνοντας τὴν σχετικὴ παράγραφο, ἀκριβολογεῖ: «Ἐν τοσοῦτῳ λημοκτονεῖ... μὲ μιὰν βαρυτάτην φαιμίαν, καὶ μὲ ὅλας του τὰς φαντασίας, μ' ὅλα του τὰ καραγκιοζῶ ἀγαλῖα ἀπὸ γυμνὸν σπαθὶ πιάνεται». ²¹ Καὶ γιὰ νὰ ὀλοκληρώσουμε μὲ τὰ σχετικά λήμματα, λίγο ἀργότερα ἐπανερχεται στὸν ὄρο, συνοδεύοντάς τον πάλι μὲ τὸ ἴδιο οὐσιαστικὸ ποῦ συναντήσαμε προηγουμένως: «Αἰ φαντασία καὶ

20. *Μνημεῖα*, ἔ.δ., 378.

21. *Αὐτόθι*, 378.

τὰ καραγκιόζ ἀγαλίκια τοῦ ἀπονενομημένου Μιχαήλ εἶναι γελοῖα καὶ παιδαριώδη».²²

Ὁ ὄρος αὐτὸς ὑπάρχει στὸ τουρκικὸ λεξιλόγιο καὶ μοιάζει νὰ ἔχει παλαιότερη προέλευση, μιὰ καὶ ὁ τούρκικος Καραγκιόζης εἶχε ἤδη τὴν ἐποχὴ τοῦ Καρατζᾶ παράδοση κάποιων αἰώνων. Γιὰ τὴν τάξη ὅμως καὶ μόνον θὰ ἀναφερθῶ καὶ ἐδῶ στὴν σημερινὴ ἐρμηνεία ποὺ δίνει τὸ ἴδιο λεξικὸ ποὺ χρησιμοποιήσαμε ἤδη γιὰ τὸν Δονκιχωτισμό. Ἐρμηνεύει λοιπὸν τὸ Λεξικὸ τοῦ Δημητράκου: «Χονδροειδὴς ἀστεϊσμός, πρᾶξις ἢ λόγος χυδαῖος πῶς ἀλλὰ κινῶν τὸν γέλωτα». Καὶ εἰδικότερα στὸν πληθυντικόν: «Γελοῖα πρᾶξις ἢ συμπεριφορά».

Ἦστερα ἀπὸ τὶς λεξιλογικὲς αὐτὲς διευκρινίσεις, πιστεύω νὰ συνειδητοποιήσει ὁ ἀναγνώστης ὅτι τὸ κείμενο μᾶς ἐνδιαφέρει μόνον γλωσσικά. Ἀνεξάρτητα λοιπὸν ἀπὸ τὶς ὅποιεςδήποτε ἐκτιμήσεις γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Μιχαήλ Σούτσου, θεωρῶ ὅτι ὁ Καρατζᾶς ἐπέτυχε νὰ ὀλοκληρώσει τὸν χαρακτηρισμὸ του. Καὶ τὸ ἐπέτυχε μέσα ἀπὸ τὴν καθόλα εὐστοχὴ ἐπιλογή καὶ συμπαράθεση δύο ὄρων ποὺ ἔχουν προέλθει ἀπὸ τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ δύο ἐπώνυμων ἡρώων. Ἄν τώρα ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς ἤρωες ὁ πρῶτος ἐκφράζει τὸν Δυτικὸ κόσμο, ἐνῶ ὁ δεῦτερος τὸν Ἀνατολικόν, θὰ ἀπέτρεπα τὸν ἀναγνώστη μου νὰ ὀδηγηθεῖ σὲ κάποια σχετικὰ συμπεράσματα. Ἄς ἀρκεσθεῖ στὸ γεγονός καὶ μόνον ὅτι μέσα ἀπὸ τὸν συνδυασμὸ αὐτὸν ὁ Καρατζᾶς ἐπέτυχε ἀπολύτως στὸν στόχο του.

Καὶ σὲ περὶμοιες περιπτώσεις, γιὰ νὰ διαλύσω καὶ τὶς τελευταῖες ἀντιρρήσεις τοῦ πλέον δύσπιστου ἀναγνώστη, προσφεύγω σὲ μιὰ συνηθισμένη, βέβαια, μεθοδολογικὴ ἀρχή, γιὰ τὴν ὁποία ὅμως δὲν ἔχει βρεθεῖ ἀκόμη ὑποκατάστατο: προσπαθῶ νὰ ἀντικαταστήσω τὸν χαρακτηρισμὸ μὲ ὅποιονδήποτε ἄλλον. Ἄν δὲν τὸ πετύχω, ἀναζητῶ τὰ πλεονεκτήματα ἐγὼ ὁ ἴδιος προσωπικά, δεχόμενος ἐκ προοιμίου ὅτι δὲν τὰ εἶχε ὑπόψη τοῦ ὁ συντάκτης τοῦ κειμένου, καὶ ὅτι ἐνήργησε ὑποσυνείδητα. Ὁμολογῶ, καταρχὴν, ὅτι ὅσο κι ἂν ἔψαξα, βοηθούμενος ἀπὸ τὴν ὑπεραφθονία τῆς ἐποχῆς μας σὲ ἀνάλογα ἐγχειρίδια, δὲν βρῆκα κάποιον ὄρον ποὺ νὰ μὲ ἱκανοποιήσει. Ἄς ἐπιχειρήσουμε λοιπὸν νὰ ἀπαριθμήσουμε ὅσα ἐμεῖς σήμερα μποροῦμε νὰ συγκεντρώσουμε:

α. Ὁ χαρακτηρισμὸς καραγκιοζιλίκια συνδέεται μὲ τὶς συμπεριφορὲς κάποιου πολὺ γνωστοῦ προσώπου τῆς ἐποχῆς. Αὐτὴ λοιπὸν ἡ ἀντιστοιχία πρὸς τὸ ἄλλο γνωστὸ πρόσωπο, τὸν Δὸν Κιχώτη, ἰσορροπεῖ τοὺς δύο χαρακτηρισμούς, κάτι ποὺ δὲν θὰ συνέβαινε ἂν ὁ δεῦτερος χαρακτηρι-

22. Αὐτόθι, 380.

σμός είχε προέλευση καθαρά επιθετική, και κατὰ συνέπεια θεωρητική.

β. Ἡ ἀναφορὰ στὰ δύο αὐτὰ συγκεκριμένα πρόσωπα καθιστᾷ τώρα ὁρατοὺς κάποιους συγκεκριμένους χαρακτηρισμούς.

γ. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ χαρακτηρισμοὶ διαθέτουν τὸ πλεονέκτημα νὰ συνδέονται και μὲ μιὰ κάποια συγκεκριμένη εἰκονικὴ παράσταση τοῦ προσώπου, πολὺ γνωστὴ γιὰ τὸ πρῶτο ἀπὸ τὴν σχετικὰ πλούσια εἰκονογράφηση ποὺ θὰ κυκλοφοροῦσε τὴν ἐποχὴ, ἐνῶ γιὰ τὸν δεύτερο ἀπὸ τὴν μορφή τοῦ Καραγκιόζη, ποὺ πρέπει νὰ εἶχε σταθεροποιηθεῖ στὸ τουρκικὸ θέατρο σκιῶν, τουλάχιστον στὴν Πόλη.²³ Καὶ συγκεκριμένα, σὲ μιὰ ἀναφορὰ τοῦ 1817 ἀπὸ τὴν Ὀδησὸ γίνεται σχετικὴ μνεΐα: «Ἀσελγῆ και ἄσεμνα πράγματα, ὡς ὁ λεγόμενος Καραγκιόζης εἰς Κωσταντινούπολιν».²⁴

δ. Αὐτὴ ἡ συνύπαρξη, ἄρα και συμφόρηση, ἰδιοτήτων σὲ ἓνα και τὸ ἴδιο πρόσωπο ἀπὸ δύο διαφορετικὲς —και ἀντιθετικὲς— προελεύσεις ἐπαυξάνει τὴν γελιοτότητα και τὴν διακωμώδηση, ὅχι πλέον ἀθροιστικά, ἀλλὰ σὲ ἀνεξέλεγκτο βαθμῶ.

Και πάλι ὅμως δὲν θὰ ἤθελα νὰ τελειώσω τὸ κείμενο αὐτὸ χαρακτηρίζοντας ἀπλῶς πετυχημένο και τὸν δεύτερο χαρακτηρισμὸ τοῦ Καρατζᾶ γιὰ τὸν Σουῦτσο. Τὸ θέμα θεωρῶ πὼς μᾶς πάει λίγο πιὸ μακριὰ ἀκόμη. Ἐνας καλλιεργημένος Φαναριώτης, στὴν ὠριμὴ πλέον ἡλικία του, ποὺ ἔχει γνωρίσει μὲ πολλοὺς τρόπους, και βαθιά, δύο πολιτισμούς, και τὸν Δυτικὸ και τὸν Ἀνατολικὸ, και ὁ ὁποῖος κουβαλάει και ὅλο τὸ βᾶρος μὲ τὸ ὁποῖο τὸν ἔχει ἐφοδιάσει ἡ κλασικὴ παιδεία του, θέλει νὰ ἐκφρασθεῖ μὲ ἀκρίβεια και εὐστυχία σὲ σπουδαῖα θέματα γιὰ τὴν ἐποχὴ του. Σκέπτεται —ἢ μᾶλλον δὲν σκέπτεται;— πρακτικά: ἀφήνει τὸν ἑαυτὸ του νὰ ξεχυθεῖ ἀπλά, φυσικά σὰν νὰ ξετυλίγει τὸν προφορικὸ του λόγο, χωρὶς προλήψεις, χωρὶς ἐνοχὲς ἀκόμη. Τὸ ἀποτέλεσμα; Θὰ τὸ ἔλεγα ἐγωιστικὸ: σὲ μένα τουλάχιστον ἄνοιξε τὴν Κερκόπορτα γιὰ νὰ μοῦ δείξει τὴν ψυχὴ του. Ὅλα τὰ ἄλλα ποὺ θὰ μοῦ ποῦνε οἱ γραμματολογίες γιὰ τὶς ὑψηλὲς ἐπιδόσεις του στὰ γράμματα γίνονται πλέον πραγματικὰ ψιλὰ γράμματα. Γιὰ μένα ἀρκεῖ ὅτι τὸ κείμενο αὐτὸ δίνει τὴν δυνατότητα τώρα νὰ πλησιάσω τὸν Ψυχάρη. Μὲ ποιὸν τρόπο; τὸν ἀκόλουθο:

Στὴν Εἰσαγωγή μου στὴν ἔκδοση τοῦ *Ταξιδιοῦ μου* στὴν Ν.Ε.Β. τὸ 1971 εἶχα καταλήξει στὴν ἀκόλουθη διαπίστωση: «Στὴν Κωνσταντινούπολη ἦταν ἀναπόφευκτο νὰ πραγματοποιηθεῖ γιὰ αἰῶνες ἢ συνάντηση τῶν

23. Βλ. σχετικὰ Βάλτερ Ποϋγερ, *Οἱ βαλκανικὲς διαστάσεις τοῦ Καραγκιόζη*, Στιγμῆ, 1985.

24. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, παράρτημα 1 (1.1.1817) 1.

πολλαπλῶν ρευμάτων πού ἔθρεψαν τὸν νέον ἑλληνισμό· ἂν τῆς ἔλειψαν τὰ μεγάλα ὀνόματα γιὰ νὰ ἐκφράσουν αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν σύνθεση, κανένα ἄλλο κέντρο πολιτισμικὸ δὲν μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ πρὸς ἐκείνην σὰν σύνολο, γιὰτι αὐτὸ μᾶς ἐνδιαφέρει, αὐτὸ δημιουργεῖ τὸ μεγάλο λαϊκὸ ὑπόστρωμα, καὶ ὄχι οἱ μεγάλες ἀλλὰ προδρομικὲς μονάδες πού ἀκτινοβολοῦν χωρὶς καὶ νὰ φωτίζουν. Ἐνα τέτοιο ὑπόστρωμα ἀνακάλυψε ὁ Ψυχάρης, στὸ βάθος τοῦ ἑαυτοῦ του, κατὰ τὴν μακρὰ παραμονή του στὴν Πόλη, ἀπὸ τὴν μελέτη τῶν τοπικῶν γλωσσικῶν ἰδιωμάτων καὶ τὸ ὑπόστρωμα αὐτὸ εἶχε πολλαπλὸ χαρακτήρα. Ἦταν συναισθηματικὸ, ἦταν γλωσσικὸ, ἦταν ἐθνικὸ —μὲ τὴν εὐρύτερη σημασία τοῦ ὄρου— καὶ ἐπάνω σὲ αὐτὸ ἐθεμελίωσε, μὲ περισσὴ τόλμη, τὸ οἰκοδόμημά του». ²⁵ Πόσο ἀνάλογη εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Καρατζᾶ, πού ζεῖ καὶ ἀνδρώνεται μέσα σὲ αὐτὸ τὸ «ἐργαστήριον τῆς νέας τῶν Γραικῶν Φιλολογίας», ὅπως ἀποκαλεῖ τὸ 1805 τὴν κοσμοπολιτικὴ αὐτὴ πρωτεύουσα ὁ Κοραΐς; ²⁶

Νοέμβριος 1994

ΛΑΚΗΣ ΑΓΓΕΛΟΥ

25. σ. 30.

26. Ἐλληλογραφία, ἔκδοση Ο.Μ.Ε.Δ., τ. 2, 1966, 343.